

ALİ EKREM (BOLAYIR)'İN “TÂRÎH-İ EDEBİYYÂT-I OSMÂNİYYE” ADLI ESERİNİN YÖNTEMİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLİŞİ

Nurullah ÇETİN*

Özet: Ali Ekrem Bolayır (1867-1937)'in Türk edebiyatı tarihi ile ilgili Tarih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye (1910) adlı eseri, ciddi bir edebiyat tarihçiliği yöntemine sahip değildir. Belli bir yöntemi olmayan bir ders kitabı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih-i Edebiyyat-ı Osmaniyye, Ali Ekrem Bolayır, edebiyat tarihi, Türk edebiyatı tarihi.

Abstract: This study argues that 'Ottoman Literature History, by Ali Ekrem Bolayır (1867-1937), has several methodological problems and it is insufficient as a work of science. However, it can be considered as a textbook for those who study the history of otoman literature.

Key Words: Tarih-i Edebiyyat-ı Osmaniyye, Ali Ekrem Bolayır, literature history, Turkish literature history.

Namık Kemal'in oğlu olan Ali Ekrem Bolayır (1867-1937), İstanbul Darülfünunu'nda metin şerhi hocalığı ve Galatasaray Sultanisi'nde öğretmenlik yaptı. Aynı zamanda şair olan yazarın, Türk edebiyatı tarihi ile ilgili *Tarih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* adlı eserini burada edebiyat tarihi yöntemi bakımından ele alıp inceleyeceğiz.

a. Tasnif Sistemi

Ali Ekrem, ders kitabı olarak hazırladığı *Tarih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* adlı eserinde Türk edebiyatını bir bütün olarak ele alıp edebî dönem ve türlere göre tasnif etmemiştir. Onda ne teorik ne de uygulamalı, sistematik bir tasnif bulamıyoruz. Çünkü yazar, Türk edebiyatının yalnızca "Devr-i

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: nccetin@humanity.ankara.edu.tr

Cedîd" adını verdiği bir dönemini ele alıp inceleyeceğini, daha önceki edebî ürünlerimizden de mümkün olabildiği oranda söz edeceğini belirtmektedir:

"Biz bu sene için dâire-i tedkîkâtımızı "Devr-i Cedîd"e münhasır tutuyoruz. Bu sırada şuarâ-yı kadîmemizin bazı âsârından da mümkün olabilirse bahsetmek kâbil idi."¹

Ayrıca yazar, kitabının baş taraflarında "-Tercüme-" klişe başlığıyla Fransız eleştirmenlerinden Taine ve Faget'nin gerek edebiyat tarihi gerekse edebiyat eleştirisine ilişkin bazı görüşlerine yer vermektedir.

Ali Ekrem, Doğu tesirindeki Türk edebiyatı olarak değerlendirdiği Divan edebiyatından Şeyh Esad Galip Dede'yi alırken Batı tesirindeki Türk edebiyatından da Âkif Paşa, Reşit Paşa, Fuat Paşa, Cevdet Paşa, Edhem Pertev Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamid'i almıştır.

b. Dönem Anlayışı

Ali Ekrem, çalışmasının yalnızca "Devr-i Cedid"le sınırlı olduğunu belirtirken (s. 119) genel anlamda edebiyat, özelde ise Türk edebiyatının tarihî seyri içindeki oluşumunda etkisi olan bazı unsurları maddeler hâlinde sıralar. Söz konusu bu unsurlar, aynı zamanda edebî dönemleri de belirleyen belli başlı ölçütlerdir.

Öncelikle yazar:

"Edebiyatta hükümfermâ tesîrâtın zamâna, ahvâle göre mütebeddil olduğunu da böylece anladıktan sonra her tesîr-i mahsûsun mâhiyyetine gelelim" (s.41) diyerek bu unsurları ayrı ayrı değerlendirir. Sırasıyla bunlar:

1. "Tesîrât-ı Irkiyye": (İrk etkeni)

Yazar, bu bölümde ırk ve unsur konularının, bize ancak milletimizin yaratılışını ve özelliklerini anlamak; milletimizi diğer milletlerden ayıran özel durumlarını bilmek için lâzım olduğunu belirtir. (s.41)

2. "Tesîrât-ı İklîmiyye": (İklim etkeni)

İklim, her fert ve toplumun hayatında önemli etkiler bırakmaktadır. Bu durumu anlamak için, yalnızca sıcaklık ve soğğun toplumların teşekkül ve gelişmesindeki tesir derecesine bakmak yeterlidir. Örnek olarak ilk

¹ Ali Ekrem, *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, Cüz: I, İstanbul, H. 1328 / M. 1910 (Taş basması), s.119.

Not: Bundan sonraki alıntılar, bu kaynaktan yapılacak ve alıntı yapıldıktan hemen sonra yalnızca sayfa numarası verilecektir.

medeniyetin sıcak ve bütün arazisi kurak olan Mısır'da ortaya çıktığı verilir. (s. 43)

3. "Tesîrât-ı Muhîtiyye": (Çevre etkeni)

Yazara göre bir memlekette günlük hadiselerin, medenî olayların, beşerî bilgilerin her türü için bir çevre vardır. Ali Ekrem, bize lazım olan edebî çevreyi de Hippolyte Taine'in *Felsefe-i Bedâyi* adlı eserinden öğrenmemiz gerektiğini hatırlatır. (s.46)

4. "Tesîrât-ı Lisâniyye": (Dil etkeni)

Bu gün "İlm-i elsine" başlıca bir ilim teşkil etmektedir. Yazar, bu kısımda dil etkeninin özellikle son dönem edebiyatı üzerindeki etkisini aramaya çalışacağını vurgular:

"Hele bilhassa 1207 senesinden bu güne kadar lisânımızın geçirdiği safahâtı görmekle beraber edebiyât-ı hâzıra üzerinde lisânın mebde-i teceddüd-i ahîrden bu güne kadar tesîrâtını aramağa çalışacağız." (s. 59)

5. "Tesîrât-ı Hâriciyye": (Dış etken)

Ali Ekrem, bizim edebiyatımızın da bütün kavimlerin edebiyatı gibi dış etkilere tabi olmasının insanlığın bütün gelişmelerinde icrâ-yı ahkâm eden tabîî kanunlar gereği olduğunu vurgular. (s. 77)

6. "Tesîrât-ı Şarkıyye": (Doğu etkeni)

Yazar, öncelikle Arapçanın etkisini anmak gerektiğini ifade eder. Bu çerçevede biz, Arapçadan birçok lugatları almışız. Fakat doğrudan doğruya Arapçadan aldığımız lûgat nadirdir, çoğu Arapça kelimeleri de Farsçaya geçtikten ve Acem diline göre bir şekil aldıktan sonra kabul etmişiz. Bu kaide en çok şiirde, edebiyatta ve edebiyat alanından konuşma ve yazı alanına geçen lûgatlar hakkında cârîdir. (s.69)

Doğu etkisinin bir başka unsuru da "tasavvuf"tur. Yazara göre tasavvuf, bizim edebiyatımıza "ulûm ve fûnûn-ı Arabiyye"den ve fakat yine İran'dan gelmiştir. (s.76)

7. "Tesîrât-ı Garbiyye": (Batı etkeni)

Batı medeniyetinin gelişmeleri,"felsefe", "ulûm ve fûnûn" gibi önemli kısımları, Osmanlılara yüzde doksan itibariyle Fransa'dan intikal ettiği gibi Batı edebiyatı da özellikle Fransa'dan gelmiştir.

Şu hâlde son dönem edebiyatımızın ortaya çıkıp gelişmesine sebep olan etkilere "Tesîrât-ı Garbiyye" demekten maksadının Fransa edebiyatının diğer Batı kavimleri edebiyatlarıyla karışmasından kaynaklandığını belirtir. (s.119, 120)

Yukarıda maddeler hâlinde sıralanan düşüncelerin dışında yazar, edebî dönemleri ayrı ayrı ele alıp bütün özellikleriyle değerlendirme yoluna gitmemiştir.

c. Edebî Türlerle Yaklaşımı

Ali Ekrem, edebiyat tarihini genelde edebî türlere göre hazırlama yoluna gitmediği gibi, anlayış olarak da böyle bir düşünceye sahip değildir. Bununla birlikte zaman zaman bazı edebî türlerle ilgili olarak gerek teorik görüşlere, gerekse bazı sanatçıların eserlerini türlere göre ayırma uygulamasına rastlanılmaktadır.

Yazar, şiir ve nesir türlerinin edebî değerlerini şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

"Fakat şurası unutulmamalıdır ki bir nazımda yahud bir nesirde kıymet-i şi'riyye ve edebiyye hayâlât ve hissiyâtın derecâtıyla mütenâsibtir. Şekil ve nev' ve tarz-ı beyân ise zamâna, efkâr-ı medeniyyenin terakkiyâtına vâkıa şi'r-i hâlis de terakkiyât-ı fikriyye ile mütenâsiben teâlî eder. Bu asrın hayâlât ve hissiyâtını meselâ bir asır evvelki âsâr-ı edebiyede ararsak bulamayız." (s.370,371)

Böylece Ali Ekrem, nazım veya nesrin edebî değerinin hayal ve duyguların dereceleriyle uyum içerisinde olduğunu söylerken; hâlis şiirin de fikrî gelişmeyle doğru orantılı olarak gelişebileceği görüşünü ileri sürer.

Ali Ekrem'in gerek nazım, gerekse nesre ilişkin düşünceleri müstakil bölümler hâlinde değil, değişik bölümlerde yeri geldikçe değinilen fikirlerdir. Nitekim Abdülhak Hamid'le ilgili bölümde şiirden maksadın ne olduğu yolundaki düşüncelerini sergiler. (s.450, 451)

Yazarın edebî türler konusundaki bir başka tutumu da bazı sanatçıların eserlerini türlere göre ayırıp değerlendirme yolunu tercih etmesidir. Örneğin Abdülhak Hamit'le ilgili bölümde,

"şu hâlde âsâr-ı mevcûdesinin nesir kısmı tedkîk olununca hâsıl olan netice Hâmid'in bir "fâcia-nüvîs" olmasından ibaret kalıyor." (s. 449) diyerek sanatçının bir bütün olarak ele aldığı nesrini toplarlama yoluna gider. Gene aynı şekilde:

"Abdülhak Hâmid'in şiirine gelince kendisine Osmanlıların en büyük şairi demekte zerre kadar tereddüd etmeyeceğiz." (s. 450) diye başlayan açıklamalarla şairin şiiri değerlendirilir.

Bu tespitlerin dışında Ali Ekrem'de türlerle ilgili olarak pek fazla bir şey bulamıyoruz.

ç. Edebî Şahsiyetleri Değerlendirisi

1. Biyografik Bilgiler

Ali Ekrem, sanatçıların biyografilerini hemen hemen hepsi için "Tercüme-i Hâli.-" alt başlığıyla vermektedir. Yazar, öncelikle sanatçının adını verip onun altına da bazı alt başlıkları toplu hâlde koyuyor ve devamla bunlarla ilgili detaylı açıklamalar yapıyor:

Buna örnek olarak Namık Kemal gösterilebilir. (s.352) Ayrıca Namık Kemal'in hayatıyla ilgili bilgileri de şu sıra içinde sergilemektedir:

- Doğum tarihi ve yeri,
- Adının verilmesi ve kim tarafından verildiği,
- Babası, babasının babası diye devam eden şeceresi,
- Ailesi hakkında ayrıntılı bilgi,
- Tahsili,
- Siyasî ve edebî hayatının ne zaman başladığı,
- Memuriyetleri (s.353, 364)

Böylelikle yazar, sanatçının biyografik bilgilerini belli bir düzen içinde ve gerektiği kadar vermektedir.

2. Eserleri Verişi ve Değerlendirisi

Ali Ekrem, sanatçıların eserlerini önce toplu hâlde künyeleriyle birlikte vermek yerine ayrı ayrı hem değerlendirmekte hem de alıntılarla birlikte sergilemektedir.

Eserlerin tahlîli konusunda ise Ali Ekrem, bu alanda da ilmî bir metot izlememiş, daha çok öznel yargı ve çözümlenmelerle yetinmiştir. Örneğin Abdülhak Hamid'in *Tarık* adlı eserinden şu şekilde söz eder:

"Nesirde şeklen bir yenilik yok, üslûbu Kemal'in üslûbudur. Fevkalâdeliği ise şeklinde değil fikrinden tevellüd ediyor." (s.448)

Bu örnekte görüldüğü gibi bir edebî eseri şekil, üslûp ve buna benzer diğer özellikler açısından değerlendirmek önemli bir yenilik ise de bu unsurlar, istenildiği ölçüde bilimsel bir dille açıklanmamıştır.

Gene aynı şekilde *Sahra* için de buna benzer bir değerlendirme yer almaktadır. (s.458, 459) Bu eserin şekil bakımından yeniliğini özellikle vurgular. (s.457, 458)

Sanatçıların eserlerini ele alıp değerlendirme bakımından getirdiği bu yeniliklerle Ali Ekrem, edebiyat tarihçiliğinde öncekilere göre ileri bir düzeydedir.

3. Edebî Kişilikle İlgili Bilgi ve Değerlendirmeler

Ali Ekrem, şair veya yazarların edebî kişiliklerini hem eserlerini değerlendirirken hem de biyografilerini verdikten sonra müstakil bir şekilde ortaya koyar.

Yazar, sanatçıların bu yönlerini kendilerine ayrılan bölümün başında şu tür alt başlıklarla belirtir:

"Eş'ârının İki Nev'i", "Hayât-ı Siyâsîsinin Hayât-ı Edebiyyesine Tesîrâtı" (s.352)

Bu tür başlıklar altında yazar, sanatçıların edebî bazı özelliklerini değerlendirir. Bunları maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Sanatçının dili

Örneğin Abdülhak Hamid'in kelime kullanım biçimine temas eder:

"Edebiyyât-ı Arabiyye ile Edebiyyât-ı Fârisiyye kadar tevağğul etmiş olsaydı Namık Kemal'de görüldüğü gibi Arabî kelimeleri dâimâ Fârisî kelimelere tercih ederdi." (s.437)

2. Sanatçının yenilikçiliği

Bu konuya örnek olarak da Namık Kemal'i alıyoruz. Ondan söz ederken yenilik iddiasında bulunanların her şeyden önce âlim olması gerektiği, Kemal'in de Doğu edebiyatı âlimlerinden olduğu vurgulanır. (s. 366)

3. Sanatçının sanat anlayışındaki değişiklik

Gene Namık Kemal'in on dokuz yaşına kadarki dönemini birinci devre-i edebiyeye, ondan sonraki dönemini de ikinci devre-i edebiyeye olarak niteler ve bu değişiklik, bir alıntıyla gösterilir. (s.371, 372)

4. Diğer sanatçılarla mukayese

Ali Ekrem, Hamid'i Nefî ve Fuzûlî ile karşılaştırır:

"Kudemâ arasında aranılırsa Hamit Nefî'den yüksek çıkar, Fuzûlî'den yüksek olduğu iddiâ olunamaz." (s.451)

Bu özelliklerin dışında yazar, zaman zaman da sanatçıların his, hayal ve üslûplarına yer vermektedir.

Sonuç olarak Ali Ekrem'in bu eseri, bilinen anlamıyla modern ve sistemli bir edebiyat tarihi değildir. Fakat edebiyat tarihi türüne ait bazı unsurları içermektedir. Bu haliyle geleneksel tezkirecilik anlayışından modern anlamda edebiyat tarihçiliğine geçişte bir köprü rolü üstlenmektedir. Ayrıca kendi dönemi için ve elbette bugün için bazı önemli bilgileri de içermektedir.